

Маханбетова А.Э.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Маханбетова А.Э.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Кәмелетке толмағандарға құқықтық тәрбие берудің жалпы міндеті олардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтеру болып табылады.

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің қалыптасу деңгейін мыналардан көруге болады: азамат ретінде өзінің құқығын, бостандығы мен міндетін анық түсінуі әрі оны бағамдауы, оны іс жүзінде, өз өмір тәжірибесінде пайдалана алуы. Сондай-ақ құқықтық мәдениеттің қалыптасу деңгейі мектеп оқушысының қолданыстағы заңдар жөніндегі білімінен, құқық қағидаларына құрметпен қарауынан, басқалардың құқығын сыйлауы және өз міндеттерін саналылықпен орындауынан, өзінің құқықтық мәдениетін қабылданған заң өлшемдерін үйлестіруге, тіпті, оны мінез-құлқының үлгісіне айналдыруға бағытталған ұмтылысынан байқауға болады.

Енді құқықтық мәдениеттің белгілеріне тоқталайық. Бұлар:

- заң нормаларын білу;
- заң нормаларын орындау;
- қоғамдық тәртіпті, заң нормаларын бұзбау;
- заң күшіне сену және т.б.

Құқықтық мәдениеті дамыған тұлға – құқықтық мемлекеттің үлгілі азаматы. Тұлғаның құқықтық мәдениетімен қоса құқықтық санасын қалыптастырып, дамыту - құқықтық тәрбиенің негізгі мақсаттарының бірі. Адамның құқықтық санасы қалыптаспай оның құқықтық мәдениеті жетілмейді. Сол себепті құқықтық сананы қалыптастыру мәселесіне көп көңіл бөлген дұрыс. Сондықтан құқықтық сананың мазмұнына анықтама берейік.

Құқықтық сана – Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалауына, құқыққа, басқа да құқықтық құбыластарға құқықтық сезімдерінің, әсерлігін, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі. Бұл анықтама заңгер ғалымдардың осы саладағы көптеген зерттеулерінің қорытындысы ретінде құқық саласындағы кездесетін ғылыми еңбектерінде көрініс табады. Ал құқықтық сананы қалыптастыру құқықтық тәрбие беру жұмыстарын ұйымдастырудың деңгейіне байланысты.

Құқықтық тәрбие өз деңгейінде жүзеге асуы үшін тәрбиеленуші тұлғаның құқықтық білімін, алынған білімі арқылы құқықтық санасын, мәдениетін қалыптастыру – негізгі мақсат. Мұғалім-тәрбиеші адамның құқықтық білім санасы құқықты ұғынудан бастау алатындығын білгені дұрыс. Құқықтық сана мен құқықты ұғыну құқықтық білім негізінде жүзеге асады.

Тұлға құқықтық білім алмай заңды әрекет пен заңсыз әрекетті ажырата алмайды; сондай-ақ заң мен құқықтың күшін сезінбейді; өздерінің құқықтары мен бостандықтарын біліп, қорғай алмайды; өз міндеттерін орындамайды. Осы орайда тұлғаның алған құқықтық білімі арқылы құқықты ұғыну үрдісінің жүзеге асатындығына көзіміз жетеді. Әрине, кез-келген адамның санасындағы құқық ұғымы құқық нормаларының ортаға оң немесе теріс әсер етуші норма сипатында, яғни жалпылама түсінік ретінде орын алатындығы анық. Сол себепті бұл жағдайда құқықтық білім беру – адамның құқықтық санасын қалыптастыру мақсатында орындалатын құқықтық тәрбиенің негізгі ықпал етуші әдісі. Нақты айтсақ, құқықтық білім беру арқылы жасөспірім құқықты ұғынады және оның санасы қалыптасып, дамиды.

Құқықты ұғынумен қоса, тұлғаны заңды құрметтеуге, қорғауға, орындауға дағдыландыру мен заңның әділдігіне сендіру – құқықтық сананың негізгі белгілері. Аталған белгілер оқушыларды құқықтық тәрбиелеу негізінде мектеп табалдырығынан бастап жүзеге асады. Оған дәлел – А.С. Макаренконың мына бір пікірі: «Бала тәрбиесі біздің өміріміздің ең маңызды саласы. Біздің балаларымыз – мемлекетіміздің, әлемнің болашақ азаматтары. Дұрыс тәрбие – бұл бақытты болашақ, нашар тәрбие – бұл болашақтағы біздің басқа адамдар мен бүкіл ел алдындағы кінәміз». Есейген адамға карағанда санасы мен мінез-құлқы жаңадан қалыптаса бастаған жасөспірім – тәрбиенің қолайлы объектісі болып табылады. Сонымен тұлғаның құқықтық санасы мектептегі құқықтық білім беру мен тәрбиелеу жүйесі арқылы қалыптасатындығына көзіміз жетті.

Мектепте құқықтық тәрбие беруді ұйымдастырудың жолдары қандай? Оның ішінде жоғары сынып оқушыларымен құқықтық мәдениетті қалыптастыру жұмыстарын қалай жүргізуге болатындығына назар аударайық.

Ғалымдар М.Е Демеуова, К.Ж Қожахметова дайындаған Қазақстан Республикасы жалпы білім беретін мектептердің I-XI сынып оқушыларына арналған тәрбие бағдарламасының X-XI сынып оқушыларына арналған бөлімінде құқықтық тәрбие жұмыстарының бағыттарына сәйкес атқарылатын жұмыстың мазмұны берілген.

Аталған бағдарламада тәрбие үрдісін төменде берілген модульдермен құруға болады деп көрсетілген:

- *әлеуметтік-құқықтық модуль*: әлеуметтік қарым-қатынастардың нормалары туралы негізгі түсінікті меңгеру; соның ішінде мемлекеттік нормативтік заң актілері мен балалар құқығы жайлы БҰҰ Конвенциясының мазмұнымен сәйкес анықталатын, жалпыадамзаттық құндылықтар жайында; азаматтық-патриоттық түсініктің қалыптасуы; өмірдің негізгі заңдылықтарын, қоғамның дамуын және ондағы адамның атқаратын рөлін, экономикалық, құқықтық және әлеуметтік қатынастардағы мәдениет туралы негізгі ұғымдарды игерту.

Модульдердің осындай топтастыруы негізінде осы заманғы тәрбие үрдісі келесі бағдарларға бағытталады:

Әлеуметтік-құқықтық модуль

- қазақстандық патриотизм мен азаматтықты тәрбиелеу;
 - құқықтық және саяси мәдениетке тәрбиелеу;
 - әскери-патриоттық тәрбие;
 - экономикалық және еңбек мәдениетіне (кәсіби бағдар) тәрбиелеу
- ал құқықтық мәдениетті қалыптастырудың мақсат, міндеттері төмендегідей белгіленген:

Тәрбиелік міндеттері:

- өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруға дайындығын, құқықтық нормаларды жүзеге асыру барысында жауапты шешім қабылдау қабілетін қалыптастыру;
- заң терминологиясы мен заңдық пайымдауларды дұрыс қолдану қабілеттерін қалыптастыру;
- құқықтық білімді қолдану арқылы түрлі өмірлік жағдайларда іс-әрекетін заңды тәсілдерін жобалау қабілеттерін қалыптастыру;
- өмір құбылыстарына, өзінің және басқа адамдардың іс-әрекетіне заңды баға беру қабілетін қалыптастыру;
- арнайы заң білімін қажет етпейтін кейбір ресми қағаздары (арыз, сенімхат, еңбек келісім шарты, т.б.) дұрыс толтыра білу қабілеттерін қалыптастыру;
- түрлі жағдайларды сараптау және жауапты шешім қабылдау қабілеттерін қалыптастыру;
- іскерлік қарым-қатынас жүйесі мен дағдыларын қалыптастыру.

Жоғары сынып оқушыларымен жүргізілетін жұмыстағы жетекші педагогикалық идея: жеке тұлғаның өзіне тән құштарлықтарына сәйкес оның негізгі мүмкіндіктерін іске қосу үшін, жүзеге асыру үшін жағдай жасау, өз болашағының әлеуметтік-мәндік жағын анықтап алу үшін көмектесу.

Осы жас кезеңінде оқушылар өз өмірінің келешегі мен жоспарларын құра бастайды, дүниетанымының негізі қалыптасады, өмірге деген өзіндік көзқарасы, өмірдегі өзінің орны айқындалады. Бұл кезеңде жеке тұлғаның өз белсенділігі, оның әртүрлі құбылыстарға баға беруі, әлеуметтік келеңсіздіктерге қарсы ықпал ете білуі айқын көрініс береді, тіршілік талап ететін және өзінің әлеуметтік байланыстары кеңеюіне орай міндетті түрде пайда болатын күрделі жағдайлардан шығудың дұрыс жолын таба білу қабілеттері қалыптасады.

Осыған орай жоғары сынып оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру жұмыстарының мазмұнын мыналар құрайды:

- оқушылардың құқықтық актілердің мазмұнын дұрыс түсінуі;
- негізгі құқықтық ұғымдар, идеялар, түсініктер туралы дұрыс түсінік беру;
- өз сыныбындағы құрбылары алдында заңға байланысты тақырыпқа әңгіме жүргізуге, құқықтық мәселелерді талқылайтын айтыстарға қатысуға дайын болуы;
- өзінің, басқалардың әрекет-ісіне, мінез-құлқына, адамгершілік және құқық тұрғысынан баға бере алуы;

- өз әрекеттерінде, іс-қимылдарында алған құқықтық білімін қолдана білуі және қоғамдық іске өз еркімен қатысып, құқықтық белсенділік көрсете білуі;
- мемлекет, қоғам ісін басқаруға дағдылануы, үйренуі;
- кәсіби бағдарлылығын айқындауы.

Ғалым Ә.Табылдиевтің еңбегінде «құқық – жеке тұлғаның өз ерік-қайрат, жігерімен еркіндік ниетін іске асыруы, ол қоғам қабылдаған шешім, әлеуметтік өмірде қалыптасқан әдеп, ереже, нұсқа бойынша іске асатын әрекет еркіндігінің көрінісі» деп жазылған. Қазақ халқының ғасырлар бойы дамып қалыптасқан құқықтық нормалары, негізінен, еркіндік әдебі мен тыйым, талап қою дәстүрлерімен ұштасып жатады. Әдептілік, имандылық, қайырымдылық, мейірімділік әрекеттері салтқа айналған халқымыздың құқықтық санасы оны иманды халық дәрежесіне жеткізген болатын.

Ұрпақты әдептілікке, имандылыққа баулу үшін, халқымыз соған сәйкес құқықтық жүйе қалыптастырды да, құқықтық идеологияны (насихат, өсиет, өнеге) өмір биігіне ту етіп көтере білді. Сөйтіп, әлеуметтік әдеп, ұлттық психология қалыптасты. Құқықтану ғылымы, құқықтық мәдениет пайда болды.

Осы құқықтық мәдениетті қалыптастыру жұмысында соны жүзеге асыратын мұғалімдерге қандай талаптар қойылатынына тоқталған жөн. Мектепте құқықтық мәдениетті қалыптастыру ісінің тиімділігі, оқушыларға пайдалы да ұтымды әсер етуі мұғалімнің жеке басының адамгершілік қасиетіне, оның кәсіби дайындығының дәрежесіне, заң ілімінен мәлімет, түсінігі болуына байланысты.

- Заңдарды білу, әрине, мұғалімнің құқықтық білімі мен оның атқаратын қызметінің көлеміне байланысты және сайма-сай келгені жөн. «Құқық негіздері» пәнін жүргізетін мұғалім осы әлеуметтік құбылыстардың негізгі анықтамаларын, ұғымдарын білу қажет. Ал заңдар туралы мәлімет беретін басқа пәндердің мұғалімдері (тарих, әдебиет, география т.б.) өз ілімдеріне қатысы бар заңдардан хабардар болмаса, оқушыларға құқықтық тәрбие беруі күдікті жағдай.
- Мұғалімнің оқушыларға заңдарды түсіндіре алатын қабілеті болуы керек. Мәселе оқушыларға қандай заңдар бар екенін айтуда ғана емес, сол заңдардың не үшін қажет екенін, олардың қоғамда атқаратын ролін, заңдылықты, құқықтық тәртіпті орнатып, барлық халықтың, әрбір жеке адамның заңды мүдделерін қорғап, іске асыратын құдіретті құрал екенін оқушыларға түсіндіре алуында.
- Құқықтық тәрбие берудің бір ерекшелігі – оқушылардың әлеуметтік-құқықтық белсенділігін қалыптастыру. Осы мақсатқа жету үшін оқытушылар заңдарды өздері сақтаумен қатар, сол заңдардың жүзеге асуына ат салысатын азаматтарға айналуы қажет. Білім, сенімділік және әрекеттер мызғымастай берік, біртұтас болуы міндет.
- Мұғалім әрбір оқушының құқықтық санасының шынайы дәрежесін біліп, оған әсер ететін басқа жағдайлардан хабардар болғаны жөн. Әсіресе,

көңіл аударатын жәйт – оқушылардың тұрмыс жағдайы, мектептен тыс уақытта араласатын ортасы.

- Адамгершілік тұрғысынан қарағанда мұғалім мінсіз таза боуы – оған қойылатын заң талабы. Мұғалім мектепте де, үйде де, түзде де жастарға өз қылығымен, өмірімен, жүріс тұрысымен нағыз үлгі болуы шартты жағдай.

Мектепте жүргізілетін әлеуметтік-құқықтық тәрбие жұмысының бағыттары

- Педагогтардың, билік орындары өкілдерінің, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бірлескен іс-әрекеттері;
- Мектепшілік және аймақтық құқықтық тәрбие бағдарламаларын жасау және енгізу;
- Балалардың мүддесін жан-жақты қорғауға жағдай жасау, жанұяда, мектепте, қоғамда балалардың құқықтарының бұзылуына жол бермеу;
- Құқықтық тәрбие және білім беруді оқушылардың қолдану маңыздылығына, әлеуметтік бейімделуіне бағыттау.

Жоғары сынып оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыруда мектеп пен отбасының өзара әрекеті қандай болуы керек?

Балалар үлкендерге еліктейді, ең алдымен өз ата-аналарына, сондықтан олардың мінез-құлық тәртібі балалардың мінез-құлық тәртібін қалыптастыратын маңызды фактор.

Балалардың қараусыз қалуына жеткізетін негізгі себеп ата-аналардың жұмыс бастылығы. Олар жұмыстарына толықтай берілетіндігі сонша, балаларының тәрбиесіне көңіл бөлмейді, олардың қажеттілігін, қызығушылығын білмейді, үйден тыс немен айналысатынына бақылау жасай алмайды. Мұндай ата-аналардың балаларымен байланысы әлсіз болады.

Отбасындағы балалардың жеке тұлғасына әсер етуінің маңызды факторы туыстық байланыс, отбасы мүшелерінің бір-бірімен сезімдік байланысы болып табылады. Ең бастысы, баланың ата-анасымен, басқа да отбасы мүшелерімен қарым-қатынасы оның бойында махаббат сияқты сезімнің қалыптасуына әкеледі.

Балаға отбасының әсер ету күші оның үздіксіздігінде. Отбасында ата-аналар бағытталған тәрбиелік іс-әрекеттер жүргізгенде ғана емес, өзінің дәстүрлері, қажеттіліктері, қызығушылықтарымен де тәрбиелейді.

Орта білім беретін ұйымдарда оқушыларға тәрбие беруде жанұя, мектеп, колледж, лицейлердің бірігіп жұмыс істеуінің маңызы зор. Орта мектеп пен жанұяның құқықтық тәрбие берудегі біріккен іс-әрекеттерінде әртүрлі әдістер қолданылады, оны екі топқа бөлуге болады. Біріншісіне оқушыларға ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтеру арқылы әсер ету жатады. Екіншісіне – тікелей әсер ету әдістері жатады.

Бірінші топқа ата-аналар жиналысын жатқызуға болады. Ата-аналардың жалпы жиналысында құқықтық тәрбие беру шараларын өткізудің маңыздылығына тоқталып, балаларға құқықтық тәрбие берудің жолдары айтылады. Ақпарат мазмұнында мектеп оқушыларының мінез-құлқына қысқаша талдау жасау сипатында болады. Сыныптағы ата-аналар

жиналысында балаларға құқықтық тәрбие берудің жас ерекшеліктеріне тоқталуға, сыныпта осы бағытта жүргізіліп жатқан жұмыстармен, кейбір заң актілерімен таныстыруға болады.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтерудің басқа түрі отбасында құқықтық мәдениетті қалыптастыру, құқықтық тәрбие беру сұрақтары бойынша дәрістер оқу, әңгімелесу, педагогикалық өзіндік білімін көтеруге арналған нұсқаулар, балаларға адамгершілік-құқықтық тәрбие беру жөнінде нақты тапсырмалар беру, адамгершілік-құқықтық тақырыптардағы әдебиеттерді ата-аналармен талқылау болып табылады.

Қорыта келгенде ой түйіндер болсақ, құқықтық мәдениетті қалыптастыру мәселесінің қоғамдағы өзектілігін ескере отырып, оны жүзеге асыруда барлық тәрбие субъектілерінің азаматтық белсенділіктерінің үлкен маңызы бар екендігін атап көрсеткіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында 2006-2011 жылдарға арналған кешенді тәрбие бағдарламасы. Астана, 2006ж.
2. Қазақстан Республикасы жалпы білім беретін мектептердің 1-ХІ сынып оқушыларына арналған тәрбие бағдарламасы - Демеуова М.Е., Кожаметова К.Ж. т.б.-А., 2006ж.
3. С.Өзбекұлы. Қазақстанның саяси-құқықтық ой-пікір тарихының өзекті мәселелері.- А., Білім, 2004ж.
4. Ө.Табылдыев Қазақ этнопедагогикасындағы құқық тәрбиесі: Оқу құралы.- Алматы, Қазақ университеті, 2003ж.
5. Совместная деятельность образовательного учреждения с семьей и обществом. Гафаров З.М. – Ташкент, 2000
6. Педагогика. Дәріс курсы. Алматы: «Нұрлы әлем», 2003ж.